

УДК 314.18 (477)

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Іванісов О.В., к.е.н., доцент, ХНЕУ ім. С. Кузнеця, Харків, Україна

Анотація — У представленій статті автором аналізується вплив демографічного стану в Україні в умовах глибокої системної кризи та окремих аспектів якості життя населення України. Демографічна проблема в Україні занепокоює політиків, соціологів, економістів та пересічних громадян. Однак, у широких колах громадськості переважають не зовсім обґрунтовані погляди щодо причин цієї кризи та, відповідно, способів виходу з неї. Поліпшення демографічної ситуації можна очікувати лише за умови поліпшення економічної ситуації в Україні, центральну роль у цьому мають відіграти: подолання бідності, на основі зростання доходів та рівня життя всього населення; реформування сфери праці, оскільки саме тут формуються провідні важелі репродуктивних і міграційних настанов; забезпечення ефективної зайнятості, яка має стати надійною гарантією належного рівня життя не тільки для самого працюючого, але й для його утримання. Соціально-економічна перебудова суспільства в Україні спричинила гострі проблеми. Їхнє вирішення передбачає розробку науково обґрунтованої комплексної програми подолання демографічної кризи, яка б охоплювала не тільки питання простого відтворення населення, але й його розвитку у широкому соціальному контексті.

Ключові слова — демографічна політика, смертність, народження природній рух населення, механічний рух населення, бідність.

Останні демографічні тенденції в Україні свідчать про те, що зростає чисельність народжених і скорочується чисельність померлих, хоча природний спад населення зберігається. Більш того, прийняті в останні роки демографічні програми мають «затухаючий ефект», і дуже ймовірно «поглиблення» де-

популяції в разі послаблення уваги до демографічної політики. Країні потрібні кардинальні заходи для зміни соціально-економічного базису демографічних процесів і їх ментальних основ.

Вжитих заходів у галузі соціально-демографічної політики явно недостатньо для повного вирішення демографічних питань. Потрібні подальші зусилля по оптимізації соціально-демографічної політики в Україні.

Демографічне зростання України можливе тільки при реальному збільшенні соціальних інвестицій і підвищення ефективності витрачених коштів на соціально-демографічну політику. Рішення демографічної проблеми в Україні вимагає об'єднання всіх реалізованих напрямків політики в спеціальну Національну програму демографічного розвитку з виділенням достатніх коштів і створенням спеціальних органів влади, відповідальних за її реалізацію. Національна програма демографічного розвитку України повинна включати три напрямки: «Стимулювання народжуваності, підтримка сім'ї, відповідального материнства і батьківства», «Поліпшення здоров'я і скорочення смертності населення» і «Оптимізація системи розселення, регулювання міграції та стимулювання зайнятості населення», а також заходи організаційного порядку.

Демографічні процеси детерміновані такими негативними соціальними факторами: бідність і корупція, безробіття і низька оплата праці, відсутність соціальної захищеності і впевненості в «завтрашньому дні», руйнування сімейних цінностей і недоступність медичних послуг, деградація моральних підвалин і поширення асоціальних форм поведінки.

Необхідно переглянути підходи до соціальної підтримки вразливих груп населення. Основу політики поліпшення здоров'я і збільшення тривалості життя становить боротьба з бідністю. Саме поширення бідності, тоб-

то збільшення чисельності груп з низькими доходами, є одним з найважливіших чинників зростання смертності населення в цілому, в тому числі від соціально обумовлених причин. Без скорочення чисельності цих груп населення неможливо досягти істотного прогресу в поліпшенні здоров'я населення в цілому. Бідність і погане здоров'я утворюють порочне коло.

У свою чергу, поганий стан здоров'я також може стати причиною бідності, оскільки воно пов'язане зі зниженням доходів домашнього господарства, здатності людей до навчання, з погіршенням їх працездатності і якості життя. Таким чином, бідність - це одна з найважливіших детермінант поганого здоров'я. Життя в бідності статистично корелюється з більш низькою тривалістю життя, високою дитячою смертністю, незадовільним репродуктивним здоров'ям, більш високими показниками інфекційних хвороб, особливо туберкульозу та ВІЛ-інфекції, більш високими показниками споживання психоактивних речовин (тютюн, алкоголь, наркотичні засоби), більш високими показниками неінфекційних хвороб, депресій і самогубств, а також підвищеним впливом шкідливих для здоров'я чинників навколишнього середовища [1]. Сутність запропонованих заходів з урахуванням міжнародного досвіду двояка. З одного боку, скоротити масштаби груп, які в силу життєвих обставин опиняються в становищі маргіналів (людей, які, згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я / ВООЗ /, позбавлені можливості повнокровної участі в соціальному, політичному та економічному житті спільноти), з іншого боку, - підвищити шанси їх соціальної інтеграції. Шляхи вирішення цих завдань відомі й апробовані: підвищення доходів, поліпшення доступу на ринок праці, до послуг освіти, охорони здоров'я та ін. Загальний ефект для населення країни характеризується зростанням тривалості життя на 3-4 роки для чоловіків і до 2 років для жінок.

Кардинальним фактором зміни динаміки демографічних процесів в Україні має стати зростання народжуваності, хоча поки його вплив на чисельність населення невеликий. Саме на цей напрям необхідно кинути всі

зусилля суспільства і держави. Народжуваність є фундаментальним фактором відтворення, який не тільки поповнює населення, а й відтворює сім'ю і соціальні цінності суспільства. Досвід західних країн показує, що відсутність політики підтримки сім'ї та механічне заміщення скорочення населення і трудових ресурсів за рахунок мігрантів призводить до зміни етнічного складу населення і соціально-культурних цінностей.

Необхідно розробити комплексну цільову програму з формування сімейних цінностей та підвищення престижу сімей з двома і більше дітьми. Програма повинна включати активну кампанію по формуванню в суспільстві сімейних цінностей, установок на створення повної, що складається в законному шлюбі, сім'ї з двома і більше дітьми. Цьому можуть сприяти пропаганда сімейних цінностей та дітей на телебаченні, в пресі, в тому числі через молодіжні передачі, фільми, музику; заохочення багатодітних батьків через нагороди та конкурси; підготовка спеціальних передач і фільмів про сім'ю та дітей; заборона на передачі і фільми з пропагандою насильства, наркотиків, алкоголю. З боку населення дані заходи будуть користуватися підтримкою. Як показують результати соціологічних опитувань, громадяни як і раніше орієнтовані на сім'ю з двома дітьми.

Навіть якщо вдасться підвищити народжуваність, але при цьому не скоротиться смертність, в Україні не припиниться і скорочення чисельності населення в цілому. У зв'язку з цим необхідним напрямом розвитку є скорочення смертності. Хоча смертність населення і є природним процесом, пов'язаним з віком і захворюваністю, але її причини і показники безпосередньо обумовлені соціально-економічними умовами життя людей. Очікувана тривалість життя в агрегованому вигляді характеризує, з одного боку, рівень смертності, а з іншого - дає можливість адекватного зіставлення рівня смертності між територіями з точки зору стану епідеміологічних процесів, рівня соціально-економічного розвитку, якості життя. В силу цього очікувана тривалість життя розглядається в якості одного з базових індикаторів соціально-економічного благополуччя населення [2].

Досвід багатьох розвинених країн, щодо поліпшення здоров'я і зниження смертності, дозволяє виділити три напрямки. По-перше, оздоровлення способу життя населення і, з урахуванням вітчизняних традицій, перш за все, скорочення рівня алкоголізації. По-друге, орієнтація охорони здоров'я на зниження прогнозованих втрат здоров'я. По-третє, поліпшення умов життя населення та боротьба з бідністю. Останній напрям фактично є тим фундаментом, без якого всі інші рішення виявляться малоєфективними. Природно, що вони не вичерпують весь спектр можливих напрямків діяльності, але вони спрямовані на ключові, найбільш актуальні проблеми скорочення смертності в Україні.

Найпростішим і швидким способом протидії скороченню чисельності населення в Україні є дуже велике (у рази) збільшення імміграції. Наприклад, при позитивному сальдо міграції в обсязі близько 1,5 млн. осіб, можна компенсувати низьку народжуваність і навіть домогтися до 2050 р 5% зростання населення. Якби народжуваність була б підвищена, а нетто-міграції становило 1,45 млн. осіб в рік, то до 2050 року населення України виросло б до 60 млн. осіб [3]. Однак просте «заміщення» демографічних втрат за рахунок імміграції може привести до серйозних етно-і геополітичних ризиків для України. Багато економічно розвинених країн довгий час намагалися механічно заповнювати чисельність населення мігрантами, насамперед трудовими. Виник термін «міграційне заміщення», який позначав міграційні потоки, що компенсували скорочення чисельності населення або окремих вікових контингентів населення. Разом з тим масштабне міграційне заміщення принесло з собою масу культурних, соціальних і навіть політичних проблем. В даний час міграційна політика економічно розвинених країн стає все більш жорсткою по відношенню до некваліфікованої робочої сили. Вона віддає перевагу людям з високою кваліфікацією. Одночасно, все більша увага урядами економічно розвинених країн приділяється демографічній політиці, спрямованій на стимулювання народжуваності і підтримку сімей з дітьми. Необхідна стримана пози-

ція щодо прийому іноземних трудових мігрантів. Як показує аналіз поточної ситуації, фундаментальною основою формування політики щодо трудової міграції з-за кордону має бути визначення чітких потреб в робочій силі. Вони повинні визначатися перш за все економічними і геостратегічними інтересами України. Перш ніж визначати політику щодо залучення іноземних трудових мігрантів необхідно представляти розміри цих потреб і безпосередньо пов'язувати їх з перспективами соціально-економічного розвитку держави. Ще недавно в якості такого пріоритету висловлювалася ідея подвоєння ВВП. Очевидно, що досягнення цієї мети можливо двома способами або їх поєднанням. З одного боку, можна збільшувати чисельність зайнятого населення. З іншого - можна і потрібно підвищувати продуктивність праці, оновлювати обладнання та розвивати передові технології, стимулюючи податковими інструментами підприємців, які вкладають кошти в модернізацію виробництва.

Підсумовуючи, слід зазначити, що для України скорочення населення загрожує насамперед геополітичними ризиками. Крім того, є економічні аспекти цієї проблеми - країну може очікувати дефіцит трудових ресурсів, скорочення призовників, школярів і студентів, інтенсивне старіння населення. В даний час від вирішення демографічних проблем залежить майбутнє України.

Список використаної літератури

1. Іванісов О. В. Проблема демографічного старіння населення в Україні / О. В. Іванісов, О. Ф. Доровської // Научно-технический сборник Коммунальное хозяйство городов. – Киев: "Техника", 2010. – № 92. – С. 280 – 287.
2. Назарова Г. В. Демографія: навчальний посібник / Г. В. Назарова, О. В. Іванісов та ін. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2011. – 220 с.
3. Дежкомстат України [Електронний ресурс. – Режим доступу] : <http://ukrstat.gov.ua>.

Автор

Іванісов Олег Вікторович, к.е.н., доцент, ХНЕУ ім. С. Кузнеця (ivanisovoleg@ukr.net).

Тези доповіді надійшли 16 січня 2018 року.